

Termínem **slavistika** jsou souborně pojmenovávány ty společenskovední disciplíny, které se zabývají Slovany, jejich jazyky, literaturami, dějinami či kulturou.

Slavistika se konstitovala na přelomu 18. a 19. století. Za její zakladatele bývá obvykle považován Josef Dobrovský. Ten však měl své předchůdce, v českém prostředí např. Václava Fortunáta Durycha či Mikuláše Adaukta Voigta.

Slavistika oscilovala a osciluje mezi dvojm pojetím:

- **užším**, v němž je slavistika disciplínou pouze filologickou (tj. lingvistickou a literárněvědnou);
- **širším**, v němž slavistika zastřešuje společenskovední disciplíny zkoumající slovanské jazyky či kultury v jakémkoli aspektu (jako součást tzv. culture studies).

V našem předmětu je slavistika pojímána jako disciplína srovnávací a historické jazykovědy:

1. Srovnávací jazykověda je založena na konfrontaci jednotlivých (v našem případě slovanských, event. příbuzných indoevropských) jazyků.
2. Historická jazykověda se zabývá staršími vývojovými fázemi jazyků (v našem případě slovanských).

Historickosrovnávací metoda

Smysl historickosrovnávací jazykovědy nespočívá v tom, abychom si zjednali ucelený obraz o jazyce našich předků, nýbrž v tom, abychom objasnili původ slov a gramatických forem známých jazyků a zjednali si tak obraz jejich vývoje od co nejdávnějších dob. Podobně jako prehistorická archeologie odhaluje vývoj společnosti a materiální kultury našich předků v dobách, které nejsou osvětleny historickými prameny, snaží se historickosrovnávací jazykověda sejmout roušku tajemství z nestarších osudů našeho jazyka. Základní metoda historickosrovnávací jazykovědy, v rámci jednoho jazyka se srovnávají jevy v jazycích příbuzných. Zkoumáním doložených starších fází lze poznat změny z těchto období a srovnáním s příbuznými jazyky lze rekonstruovat předhistorický stav. Tyto poznatky nám pak

slouží k získání obrazu o hláskosloví, morfologii, slovtvorbě, historické sémantice či etymologii.

Př.: ruské *zopod*, běloruské *zopad*, ukrajinské *zopod* ‚zahrada‘, české *hrad*, slovenské *hrad*, polské *gród*, staroslověnské *gradъ*, bulharské *zpad* ukazují, že žádné z uvedených slov nemůže být východiskem pro ostatní jazyky. Teprve srovnání s litevským *gardas* ‚ohrada‘ či gótským *gards* ‚dům‘ ukazuje na praslovanskou podobu **gordъ* ‚něco ohrazeného, ohrazené obydlí‘.

Historickosrovnávací metoda pracuje zejména s pojmy hláskový zákon a morfologická analogie, tedy tlak systému.

Předpokladem našeho předmětu je, že se slovanské jazyky vyvinuly ze společného jazykového základu: **z praslovanštiny**.

Praslovanština není přímo pramenně doložena, nýbrž k jejímu obrazu dospíváme srovnáním jednotlivých slovanských jazyků. Jelikož jsou všechny praslovanské formy hypotetické, jsou opatřeny hvězdičkou: **golva* ‚hlava‘. Při této rekonstrukci se dostává opět ke slovu historicko- srovnávací metoda:

česky	polsky	rusky	staroslověnsky	rekonstruovaná psl. podoba
<i>hlava</i>	<i>glówa</i>	<i>golova</i>	<i>glava</i>	<i>*golva</i>

Pro rekonstrukci praslovanštiny jsou zásadní: a) staroslověnština coby první psaný slovanský jazyk, který vznikl v druhé polovině 9. stol. na bázi jižního dialektu praslovanštiny, b) starší fáze jednotlivých slovanských jazyků, zejména stará ruština, jejíž nejstarší texty pocházejí ze 12. stol., a stará čeština, jejíž nejstarší texty pocházejí ze 14. stol. Z tohoto hlediska hraje nejzásadnější roli staroslověnština, neboť představuje jižní variantu praslovanštiny.

Rekonstrukcí praslovanštiny, staroslověnštinou a staroslověnskou slovesností se zabývá disciplína, která se nazývá **paleoslovenistika**.

Staroslověnština tedy není jazykovým prazákadem, z něhož by se vyvinuly současné slovanské jazyky, nýbrž je jejich nejstarší sestrou. Je jazykem, který vytvořil Konstantin Filozof, a tudíž jazykem umělým – zpočátku byla určena k liturgickým funkcím, posléze se stala jazykem písemnictví. Držela se především v písemnictví národů, které patří do kulturní sféry řecké ortodoxie, zejména Bulharů, Rusů, Srbů (v kulturní sféře západního křesťanství byla její existence velmi komplikovaná – fakticky se zachovala jen u Chorvatů). U těchto národů ovlivnila staroslověnština vznik jejich spisovných jazyků. Vedle termínu staroslověnština se používá také termín **církevní slovanština**. Z pojmenovacího hlediska jde o termíny označující stejný jazyk, ale v odlišné době: přibližně do pol. 12. stol. hovoříme o církevní slovanštině, kdežto od stol. 12. o církevní slovanštině, která má své varianty (církevní slovanština bulharského/srbského/ruského... typu). Nadto se pro staroslověnštinu (ovšem mimo prostor české paleoslovenistiky) užívá také termín *stará bulharština*.

MÍSTO PRASLOVANŠTINY V RODINĚ SVĚTOVÝCH JAZYKŮ

Na světě existuje asi 2500–10000 jazyků, medián 6700. Důvodem pro tak velký rozptyl je nejasná hranice mezi dialektem a jazykem (jsou čeština a slovenština, němčina a holandština, bosenština a srbština dva samostatné jazyky, nebo dva dialekty? Odpověď na takové otázky je spíše politické než lingvistické povahy).

Existuje mnoho kritérií, jak jazyky třídit. Známé jsou následující klasifikace:

1. Sociolingvistická – podle počtu mluvčích, kteří mají jazyk buď jako mateřský nebo jako druhý (úřední jazyk, politický jazyk apod.), 3 skupiny:

- světové jazyky (11 jazyků): čínština, angličtina, španělština, hindština, arabština, portugalština, bengálština, ruština, japonština, němčina a francouzština (cca 5,3 mld. mluvčích);
- jazyky 1–100 milionů mluvčích, přes 70 jazyků (čeština, polština, řečtina apod.);
- jazyky s méně než 1 milionem (ostatní, často před zánikem).

První dvě skupiny tvoří 3 % všech jazyků, ale hovoří jimi 90 % obyvatel země.

2. **Areálová (geografická)** – podle geografického rozšíření, podle náboženství, apod.; třídění na makroareály: Evropa, Přední Asie a severní Afrika, Přední a Zadní Indie a Indonésie, Amerika aj. Evropa se pak dá následně třídit na jazyky Balkánu, jazyky staré Itálie apod.

3. **Typologická** – třídění na základě gramatické struktury jazyků, spjatá se synchronní jazykovědou, v české lingvistice se toto dělení pojí se jménem Vladimíra Skaličky, na kterého navazovali Jaroslav Popela a Petr Sgall. Typologie studuje jazyky z hlediska rysů charakteristických pro jazykové typy a každý jazyk se do některého z nich snaží zařadit. Jazykový typ chápeme ve shodě se Skaličkou jako ideální konstrukt, který v čisté podobě není realizován v žádném jazyce. Jednotlivé jazyky, které jsou vždy smíšené (ovšem vždy s převahou jednoho typu), se ideálně podobě typu jen více či méně přibližují. K práci typologa patří tři základní úkoly: 1. zkoumání jevů různých jazyků; 2. zkoumání vzájemných vztahů mezi těmito jevy; 3. určení rozsahu těchto jevů.

Strukturální typologie rozlišuje celkem pět jazykových typů:

- a. **Aglutinační typ**, bohaté prostředky flexe, k jednomu radixu se připíná spousta přípon (vznik dlouhých slov), v těchto jazycích se vyskytuje málo zájmen, spojek, členů a ostatních formálních slov (nahrazovány sufixy); vyznačují se také nedostatkem slovních druhů, příklad posesivních sufixů z maďarštiny:

ház/am ‚můj dům‘;

ház/ad ‚tvůj dům‘;

ház/a ‚jeho dům‘;

ház/unk ‚náš dům‘;

ház/atok ‚váš dům‘;

ház/unk ‚jejich dům‘;

mají pevný slovosled a nedostatek vedlejších vět, převládá u nich nedostatek

homonymie a synonymie, (turečtina, maďarština, gruzínština). Příklad pro češtinu:

orám, vy-orám, do-vy-orám, ne-do-vyorám...

- b. **Flektivní typ** spojující v jedné části (v koncove) slova několik významů (dobr-ý – pád, singulár, maskulinum), převládá zde nejasnější rozšíření slovních druhů, existuje zde silná homonymie a synonymie, slovosled je volnější, vyskytuje se větší množství vedlejších vět, (latina, čeština, ruština).
- c. **Izolační typ**, nemá flexi ani přípony, slova jsou neměnná, větné konstrukce se tvoří slovosledem a pomocnými slovy; vyskytuje se zde velký počet formálních elementů

(např. vyjadřování genitivu prostřednictvím předložky *of*), v důsledku čehož si tyto jazyky vyžadují pevný slovosled a velké množství vedlejších vět, (angličtina, francouzština, havajština). Příklad pro češtinu: budu nosit × ponesu.

- d. **Polysyntetický typ**, nemá dostatek místa pro klasifikaci slovních druhů (např. v západoafrickém jazyce mandingo znamená *kānu* ‚láska‘ i ‚milovat‘), odvozovacím sufixům odpovídají kompozita (např. v eweštině, kterou se mluví v Ghaně a Togu, je pro ‚lháře‘ slovo *novudoto*, které doslovně znamená ‚špatný-věc-řící-otec‘), čínština, vietnamština. Příklady pro češtinu: *lidojed*, *maloměsto*, *koloběžka*.
- e. **Introfektivní typ**, flexe se odehrává uvnitř slova, někdy považován za podtyp typu flektivního (německé sg. *Vater* × pl. *Väter*, *wir trinken* × préteritum *wir tranken*), arabština, němčina. Příklady pro češtinu: střelím × střílím.

4. Genetická (genealogická) klasifikace – třídí jazyky podle jejich původu, resp. zejména podle lexikálních shod, a to do jazykových rodin. Jazykové rodiny se člení do jazykových větví. Prazáklad tohoto přístupu byl formulován v *Stammbaumtheorie* A. Schleichera: podle něj je jazyk je organismus, který se rodí, roste, vyvíjí se a umírá, na ide. jazycích ukázal binární štěpení ze společného prajazyka.

Nejznámější makrorodina – indoevropské jazyky. Tato makrorodina sdružuje asi 150 jazyků a tvoří ji následující rodiny:

- A. **Jazyky baltské** (litevština, lotyšština, † prušština);
- B. **Jazyky germánské** (norština, dánština, angličtina, † gótština);
- C. **Jazyky keltské** (velština, bretonština, † kornština);
- D. **Jazyky románské** (španělština, italština, portugalština);
- E. **Jazyky italické** († latina, † umberština, † oskičtina) – všechny jazyky větve jsou †;
- F. **Jazyky řecké** (nová řečtina, † stará řečtina, † koiné) – živá pouze řečtina;
- G. **Jazyky albánské** (albánština, † thráčtina, † ilyrština) – živá pouze albánština;
- H. **Arménština**;
- I. **Jazyky indické** (hindština, urdú, † sanskrt);
- J. **Jazyky iránské** (perština, tádžičtina, † avesta);
- K. **Jazyky anatolské** († chetitština, † lýdština, † lykijština) – všechny jazyky větve jsou †;
- L. **Jazyky tocharské** († tocharština A a B) – všechny jazyky větve jsou †;
- M. **Jazyky slovanské**.

V lingvistice rozlišujeme dva způsoby vývoje jazyků. Prvním z nich je štěpení, resp. **jazyková divergence**. Spočívá v tom, že ze společného prajazyka vznikají jazyky další, které jsou pak navzájem příbuzné – mají podobné lexikum, podobné způsoby vyjadřování gramatických kategorií. Tímto způsobem vznikají nářeční rozdíly, z nářečí pak nové jazyky (viz např. vznik románských jazyků z nářečních variant vulgární latiny). Procesem divergence vznikají **jazykové rodiny**.

Vedle štěpení jazyků hovoříme také o procesu ke štěpení opačnému – o míšení, resp. **jazykové konvergenci**. Míšením se z jazyků nepříbuzných vytvářejí skupiny jazyků, které pak vykazují atributy jazyků příbuzných. Tyto skupiny nazýváme **jazykové svazy** (balkánský jazykový svaz¹, indický jazykový svaz).

Balkánský jazykový svaz se vyznačuje:

- používáním postpozitivního členu, vyvinul se z ukazovacího zájmena (*град × градът*);
- absencí infinitivu (bulharská a makedonská náhrada s *да* + indikativ: *аз ния × да ния*, řecká náhrada *να* + préteritum: *είχε* ‚měl‘ × *να είχε* ‚mít‘);
- opisné futurum se tvoří od dokonavých i nedokonavých sloves (české *napišu*, *budu psát* × bulharskému *ще пиша*);
- vznik analytické deklinace, tzn. zánik koncovek; pády se vyjadřují pomocí prepozice + společného neměnného tvaru jména (bulharské *от майка*);
- vyjadřování posesivních vztahů ve větě se kromě přivlastňovacích zájmen děje také pomocí nepřízvučného tvaru osobního zájmena v dativu, které se klade za substantivum, ke kterému přivlastňujeme (bulharské *най-малко ми сестра*, řecké *νεότερος αδελφή μου*).

Jednotlivé jazykové rodiny si nejsou všechny stejně blízké. V devatenáctém století byla prozkoumána diference jednotlivých jazykových větví ze společného prajazyka – indoevropštiny – a uvnitř indoevropské makrorodiny byly vyděleny ještě dvě velké skupiny jazyků – **jazyky satemové** a **jazyky kentumové**.

V indoevropském prajazyku rekonstruueme tři druhy velárních konsonantů:

1. labializované k'' --- g'' --- gh''
2. palatalizované k' --- g' --- gh'

¹ Patří sem bulharština, makedonština, rumunština, albánština, řečtina a turečtina.

3. prosté $k \rightarrow g \rightarrow gh$

V jazycích **kentumových** (rodina řecká, italská, románská, keltská, germánská, tocharská (?) a anatolská(?)) splynuly **prosté** a **palatalizované** veláry ve veláry prosté a za veláry labializované se vytvořily specifické střídnice. Název „kentumové“ je odvozen od latinské číslovky 100 = *centum* [*kentum*].

V jazycích **satemových** (rodina indická, iránská, arménská, albánská, baltská a slovanská) splynuly **prosté** a **labializované** veláry ve veláry prosté a za veláry palatalizované se vytvořily specifické střídnice. Název „satemové“ je odvozen od avestské číslovky 100 *satem*.

Příklad na střídnicích za $*g^w$: z indoevropského slova $*g^wivũ$ vzniklo pozdně praslovanské $*živъ$, litevské *gyvas*, staroindické *džīva* × řecké *βίος*, latinské *vīvus*.

Současná indoeuropeistika nepřikládá tomuto rozčlenění takovou důležitost, jakou jí přikládali mladogramatikové (v průběhu devatenáctého a v první polovině dvacátého století).

KLASIFIKACE SLOVANSKÝCH JAZYKŮ

Slovanské jazyky můžeme klasifikovat stejným diachronním (vývojovým) způsobem, a to podle toho, jak se vyvinuly z jednotlivých dialektů praslovanštiny:

slovenština	chorvatština	ukrajinština
polština	srbština	běloruština
horní lužická srbština	bosenština	
dolní lužická srbština	makedonština	
	bulharština	
	černohorština	
mikrojazyky: ²		
kašubština	bosňáčtina (?)	rusínština (karpatská, jugorusínština)
laština	hradišťská chorvatština	

vymřelé jazyky:

dřevanština (jazyk
polabských Slovanů)
pomořská slovinština

umělé jazyky:

staroslověnština

V rámci jednotlivých větví slovanských jazyků by bylo možno ještě vydělovat skupiny několika jazyků se společnými rysy, jimiž se liší od ostatních jazyků své větve. Západoslovanské jazyky bychom mohli rozdělit do tří skupin:

1. česko-slovenská s., do níž patří čeština a slovenština,
2. lužickosrbská s., do níž patří dolní a horní lužická srbština,
3. lechická s., do níž náleží polština, kašubština a dřevanština.

² Do této skupiny patří jazyky, které se vyznačují velmi nízkým počtem mluvčích či funkční redukcí (používají se jen v jistých typech komunikace).